

Н. В. Іовхімчук,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

КОНЦЕПТ «ЧУЖИНА» В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПІСНІ

*У роботі розглянуто семантику слова-концепту **чужина** в українських народних піснях. Саме ця лексема стала об'єктом аналізу цієї статті. До лексико-семантичного поля **чужина** визначено типові дієслова, синонімічні вислови до лексеми. Український пісенний фольклор фіксує також зменшувальні форми слова-концепту **чужина**.*

Ключові слова: семантика, чужина, далекий простір, далека земля, чужа сторона, чужа земля, чужий край.

THE CONCEPT «OF FOREIGN LAND» IN UKRAINIAN FOLK SONG

This article examines the semantics of the word-concept in a foreign land Ukrainian folk songs. It is this token become the object of analysis of this article. In Ukrainian folk songs images of characters – is a special way to reflection of reality, which reflect the different stages of the categories of folk perception of space. To lexical-semantic field of common foreign land defined verb, synonymous expressions to the token. Ukrainian folk songs also fixes diminutive form of the word-concept foreign land.

Key words: semantics, foreign land, far space far land, alien party, alien land, alien land.

КОНЦЕПТ «ЧУЖБИНА» В УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ ПЕСНЕ

*В работе рассмотрено семантику слова-концепта **чужбина** в украинских народных песнях. Именно эта конструкция стала объектом анализа этой статьи. В лексико-семантическом поле **чужбина** определены типовые глаголы, синонимичные выражения. Украинский песенный фольклор фиксирует также уменьшительные формы слова-концепта **чужбина**.*

Ключевые слова: семантика, чужбина, далекое пространство, далекая земля, чужая сторона, чужая земля, чужой край.

Постановка наукової проблеми та її значення. Життя українців у просторовому вимірі відображено в піснях за допомогою низки мовних одиниць. Вербалізацію взаємопов'язаних категорій простору й часу чітко простежено у структурі народнопоетичних текстів.

Найвиразніша риса фольклорного словника – його символічність й семіотичність. Лексеми, що входять до словникового складу, нерідко втрачають номінативне значення і знаходять нові валентності в межах архаїчної семіотичної системи, пов'язаної безпосередньо з уснопоетичною картиною світу. В українському пісенному фольклорі образи-символи – це особливий спосіб відбиття дійсності, які відтворюють різні етапи формування народнопоетичного сприйняття категорії простору.

У нашому розумінні мовна модель простору – це вербальна інтерпретація простору, втілена в семантиці ключових слів. Аналізуючи мовну категоризацію понять простору в мові народної пісні, відзначаємо специфічний характер сприйняття і кодування просторових відношень у свідомості носіїв фольклору. Зокрема, лексико-семантичне поле «чужий простір» в українських народних піснях представлено словом-концептом *чужина*.

Концепт *чужина* у фольклорі досліджували Єрмоленко С. Я., Данилюк Н. О., Макаровська О., Селіванова О. О. Однак на сьогодні поза увагою дослідників залишаються питання, пов'язані з вивченням цього слова-поняття в українській народній пісні.

Мета і завдання статті. Метою нашої статті передбачено проаналізувати семантику слова-концепту *чужина* в українських народних піснях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Назва *чужина* в усній словесності виявляє значення «чужа, далека земля, країна» [5, с. 379]. Наші предки навчилися розрізняти себе й довкілля, розмежовувати свій і чужий простір через своїх родичів та предмети побуту, одяг, страви тощо. Люди проживали на певній території і цей простір вважали своїм, знайомим, а тому й позитивним. Усе, що відоме, – нестрашне, нічим не загрожує, тому свій простір людина оцінювала позитивно. Чужий простір – незвичний, нерідний, такий, що насторожує, відштовхує. На думку О. В. Юдіна, у фольклорних текстах номінації *чужина/чужа сторона* змальовується «досить похмурими фарбами, життя там неприємне, болюче, небажане для людини» [6, с. 89]. Тобто *чужину* найчастіше оцінено негативно: *Ой піду я в лісок трісок та наломлю лому, Дурний же ня розум заніс на чужу сторону. А у чужій стороночці ні отця, ні мати, Лиш у чужій стороночці тяжко пробувати* [Пісні родин. життя, с. 56]. Особливо це протиставлення видно у родинно-обрядових піснях. У пісенному фольклорі чужина, чужа сторона, країна асоціюється з нещасливою долею, поневіряннями, чужими звичаями, законами. У чужу сторону віддає мати дочку, проводить дівчина козака, їде козак на війну: *У неділю рано сине грало, Випроводжає мати дочку у чужу стороночку, В чужу стороночку, між чужії люде: – Ой хто ж тебе, доню, жалувати буде!* [Бодяньський, с. 151]; *Їхав козак на війноньку, Сказав: »Процай, дівчинонько, Процай, дівчино, чорнобривонько, Іду в чужу сторононьку* [Народні пісні, с. 300]. У весільних та родинних піснях вислів *чужа сторона* називає місце, куди йде заміж дівчина, й означає «нерідну сім'ю та батьків»: *Ой як тяжко конопельці сирій в воді гнити, Ще тяжче молодіці на чужині жити* [Пісні родин. життя, с. 56]; *Віддала мене мати В чужу сторону, В чужу сторону, Між велику сім'ю* [Пісні родин. життя, с. 92]; *А чужа сторона І без вітру шумить Чужа мати, чужий батько – І не б'ють, то болить* [Пісні родин. життя, с. 92].

У весільних текстах назви на позначення чужого простору об'єднані спільним мотивом прощання дівчини з батьками, рідним домом, родиною, дівочтвом, просякнуті смутком і тривогою за майбутню долю: *Дайте Гальочці цибулю в вічі, Щоб заплакала д'матьонки йдучи, Д'матьонки свої та й до чужей, Та й до свекрухи та й до лихей* [Весілля, с. 26]. О. О. Селіванова зауважує, що «рід має складну стратифікацію, ієрархію стосунків, де опозиція *свій – чужий* отримує різне оцінне навантаження. По-перше, це стосунки чоловіка й дружини, кровно не рідних, але яких поріднив шлюб. Дослідники весільних ритуалів та обрядів відзначають, що шлюбні стосунки зумовлюють зближення, посвячення родів, просторовий перехід чоловіка від *свого* до *чужого*, і далі – знов до *свого*, а дружини – від *свого* до *чужого*» [4, с. 30]: Лексема *чужина* може набувати також оказіональної семантики «родина чоловіка» [1, с. 245]: *Перве горе, перве горе – Ой, дитина мала; Друге горе – ой, свекруха лихая. Третє горе, третє горе – Ой чужая країна, Попалася, ой, невірна дружина* [Закувала зозуленька, с. 296]; *Перша досада – що чужая сторона, Друга досада – що дружина невірна, Третя досада – що дитина мала, Четверта досада – що свекруха лихая* [Пісні родин. життя, с. 205]; – *Уставай, невістко, В чужій стороні, Погодуй пташину У новім дворі!* [Пісні родин. життя, с. 100].

К. Мошинський відзначав, що в селян завжди є відчуття небезпеки «чужого» простору й безпеки «свого». Безпечний свій будинок і садиба. Небезпечно – у чужих на дворі або в будинку, особливо в недобрих людей. Зовсім погано в чужому селі, полі, на дорозі [7, с. 305]. Крім того, на думку О. В. Юдіна, *чужина* – це місце ностальгії, туги, горя, загибелі. Однак усе ж туди їдуть люди, які втратили надію знайти своє щастя вдома [6, с. 91]: *Ревнули воли У новім ярмі, Поховали чумаченька В чужій стороні* [Яворницький, с. 267]: Характерна народнописенна формула на чужині жити набирає значення «жити у місці, яке не є батьківщиною або місцем постійного проживання» [5, с. 379]: *Тошно сиротині Жити на чужині, Без отця, без неньки, Без рідного роду* [Яворницький, с. 152]; *Уже ж мої карі очі Та й поплакалися, На чужині жевучи, Чужим людям годячи* [Пісні родин. життя, с. 156]. Інакші обставини життя, відстань роблять людину самотньою, відірваною від родини, рідної землі, вітчизни, тобто сиротою: *Горе сиротині Ой на чужій країні, Ой на чужім краю, Де роду не маю* [Пісні родин. життя, с. 262]; *Не шуми, луже, в дубровоньці дуже, Не зававай серцю жалю, що я в чужім краю! Ой я в чужім краю, в чужій стороньці, Трудно ж мені в світі жити, бідній сиротоньці* [Пісні родин. життя, с. 199]. Тяжко живеться на чужині, усе не в радість, сумно за батьківщиною, печально через розлуку з нею і радісно від зустрічі з ким-небудь із рідних.

Синонімічні до слова *чужина* вислови *чужий край*, *чужа країна*, *чужа сторона*, *чужа чужина*. Ці словосполучення інколи використано в тій самій пісні: – *Ой лежав козак убитий та у полі під рокитою, У чужій стороні, у чужому краю, А я [вітер] побачив, що він у чужій стороні, Та й приніс козакові кості у рідний край!* [Закувала зозуленька, с. 342].

Український пісенний фольклор фіксує також зменшувальні форми: *чужа стороночка*, *чужа сторононька*, що передають гіркоту, співчутливість, ставлення до сироти. Наприклад: *А у чужій сторононьці Ні отця, ні неньки, гей! Тільки в саду вишневому Кують соловейки* [Пісні родин. життя, с. 53]; *Ой що твоя квітка на воді зівала? – Не лежала-м, мамко, ані годиночки: Зсушила, звялила чужа стороночка, Чужа стороночка, людська роботочка* [Пісні родин. життя, с. 55]; – *Оженила сина лихая година, Оддала я дочку в чужу стороночку. Хто ж мені на старість випере сорочку?* [Пісні родин. життя, с. 71].

У наймитських, заробітчанських піснях вжито вислів *чужа чужина*. У «Словнику української мови» він кваліфікується як : «а) чужа, далека земля, країна. б) чужі, нерідні люди» [5, с. 379]. У народнописених текстах знаходимо обидва значення: – *Сестро ж наша, сестро да сестриченько, Чи вже ж ти привикла на чужій чужині, На чужій чужині, між чужими людьми?* [Бодяньський, с. 147]; *В чужий край занесла, Між чужії люди, А хто ж мене вербо, Жалувати буде?* [Пісні родин. життя, с. 49]. У зв'язку з цим нагадаємо думку С. Я. Єрмоленко: «Якщо в ліричних піснях епітет *чужий* звичайно вживається з іменниками *край*, *сторона*, *люди*, то в наймитських, заробітчанських піснях семантика слова *чужий* розширюється, досягаючи найвищого вияву експресії в тавтологічному звороті *чужа чужина*. Експресивний зміст поетичного епітета *чужий* розкривається в пісенних текстах завдяки стилістичній фігурі повтору» [2, с. 83].

До лексико-семантичного поля *чужина* входять типові дієслова *жити*, *вмерти*, *піти*, *взяти*, *віддати*, *заслабнути*, *бідувати*, *поїхати*, *збиратися* – *Я без тебе загину, Як ти підеш в чужину – Ой не плач же, дівчино, не журись Та до мого серенька пригорнись* [Закувала зозуленька, с. 345]; *«Не бий мене, мужу, не лякай, Візьми моїх діток, Діточок маленьких, А я піду в найми в чужий край!* [Народні пісні, с. 158]. *Ой лежав козак убитий та у полі під рокитою, У чужій стороні, у чужому краю; А ти на чужині будеш бідувати, Гей, гей, будеш бідувати!* [Закувала зозуленька, с. 378].

Вислів *чужий край* перебуває в синонімічних відношеннях зі словосполученням *далекій край*. У пісенних текстах епітет *далекій* має значення «чужий простір», «чужа країна», отже, й оцінюється негативно, вороже: *Питається козак дівки: «Чи підеш за мене», – Не пійду, не пійду – з далекого краю, – Будеш бити, ізнуцаться – я роду не маю* [Бодяньський, с. 91]; *Прилетіла зозуленька З далекого краю, Сіла собі спочивати У зеленім гаю* [Народні пісні, с. 308].

У контекстах словосполучення *далекій край* асоціюється з перешкодою в коханні: *Повій, вітре, повій, буйний, з глибокого яру, – Прибуди, прибуди, мій миленький з далекого краю!* – *Ой рад би я повівати, глибокий яр дуже, Ой рад би ж я я прибувати, далекий край дуже* [Бодяньський, с. 125].

Номінацію *чужина* розуміють як «далекій населений пункт», причому, зазвичай, без уточнення місця, тобто міста, села, а також без вказівки на конкретне розташування або відстань до нього: *чужа сторона*, *чужа земля*, *чужий край*, *далекій край*, *чужа чужина*. О. Макаровська, зауважує, що «чужина та її концептивні еквіваленти (слова і словосполучення) виступають як щось абстрактне, яке існує за межею рідного, освоєного простору. При цьому підкреслюється відчуження, віддалення від рідних місць» [3, с. 156–157]: *Світ великий, край далекий, та ніде прожити: Славне військо запорізьке хотить погубити* [Укр. нар. думи, с. 156]; *«Не бий мене, мужу, не лякай, Візьми моїх діток, Діточок маленьких, А я піду в найми в чужий край!»* [Народні пісні, с. 158]; *Ревнули воли У новім ярмі, Поховали чумаченька В чужій стороні* [Яворницький, с. 267].

Предметна обмеженість нерідного простору, яке можна не тільки уявити, а й побачити, подається в пісенному фольклорі такими формулами: *чужі люди*, *чужі ворота*, *чужа хата*, *чужа сім'я*. Наприклад: *Ой не так же сторононька, А як тії да чужі люде, Як прийдеться помирати, Да нікому й поховати буде* [Закувала зозуленька, с. 373]; *Дружинонька неймовірня, Чужа сім'я непривітна!* [Закувала зозуленька, с. 295].

Висновки. Отже, невідоме у людській свідомості пов'язано з небезпекою, нещастям. Слово-концепт *чужина* має різну семантику: «далекій край», «чужий простір», асоціюється з перешкодами в коханні, тугою, горем, загибеллю тощо.

Література:

1. Данилюк Н. О. Концепт рідної сторони у мові української народної пісні / Н. О. Данилюк // *Současná Ukrajínistika. Problémi jazyka literatury a kultury. Sborník článků Univerzity Palackého v Olomouci*. – Olomouc, 2008. – С. 243–248.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 430 с.
3. Макаровська О. Концепт чужина в руських пословицях і поговорках. Функціонально-когнітивний аспект / О. Макаровська. – // *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999. – № 11. – С. 155–163.
4. Селіванова О. О. Опозиція *свій – чужий* в етносвідомості (на матеріалі українських паремій) / О. О. Селіванова // *Мовознавство*. – 2005. – № 1. – С. 26–34.
5. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 11. – 1980. – 699 с.
6. Юдин А. В. Концепт чужина/чужина в руськом і українськом языкє: сопоставительный анализ / А. В. Юдин // *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. – № 20. – 2008. – S. 77–95.
7. Moszyński K. *Kultura ludowa słowian* / K. Moszyński. – Т. 2. – *Kultura duchowa*. – Cz. 1. – Warszawa, 1967. – S. 305–306.

Список умовних скорочень джерел

1. Бодяньський – Українські народні пісні в записках Осипа та Федора Бодяньських. – К. : Наук. думка, 1978. – 326 с.
2. Весілля – Кондратович О. М. Весілля на Поліссі / О. М. Кондратович. – Луцьк : Надтир'я, 1996. – 110 с.

3. Закувала зозуленька – Закувала зозуленька: [антологія української поетичної творчості] / [вступ. стаття, упоряд. та прим. Н. С. Шумади] – К.: Веселка, 1998. – 510 с.
4. Народні пісні – Українські народні пісні. – К.: Держ. видавн. образотв. мистец. і музичн. літератури., 1960. – 376 с.
5. Пісні родин. життя – Пісні родинного життя / [упоряд., автор вст. ст. та прим. Г. В. Довженок]. – К.: Дніпро, 1988. – 359 с.
6. Укр. нар. думи – Українські народні думи та історичні пісні. – К.: Веселка, 1993. – 293 с.
7. Яворницький – Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / [упоряд., вст. ст., прим. та коментарі М. М. Олійник-Шубравської]. – К.: Муз. Україна, 1990. – 453 с.

УДК 378.016:81'42=161.2]:791.52

О. М. Калита, С. І. Поворознюк,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО ФІЛЬМУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті з'ясовано сутність поняття «лінгвокультурна компетенція», а також досліджено особливості застосування художнього фільму як одного із засобів формування української лінгвокультурної компетенції у студентів-іноземців, а саме: основні критерії добору художніх фільмів для демонстрації студентам-іноземцям, шляхи застосування методу перегляду фільму та етапи реалізації цього методу під час вивчення української мови як іноземної.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, компетенція, лінгвокультурна компетенція, художній фільм, культурний фон, лінгвокультурні конотації.

FORMATION OF LINGUISTIC AND CULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS BY USING FEATURE FILM DURING STUDYING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The essence of the concept «linguistic and cultural competence» was found out in the article. In particular, it includes the knowledge of language units (especially with the national and cultural component of semantics) and the ability to use them in accordance with social situations; knowledge of the national verbal and nonverbal behavior etiquette; skills to consider this knowledge in real life situations. Formation of the Ukrainian linguistic and cultural competence of foreign students promotes individual linguistic experience from the level of everyday speech to the whole Ukrainian language community.

Also, the features of using a feature film as a means of forming Ukrainian linguistic and cultural competence of foreign students was studied in the article. In particular, the feasibility of using an authentic feature film while studying Ukrainian as a foreign language was motivated; its advantages (using closer to the spoken speech situations, the sense of non-verbal communication). The main criteria of selection of feature films to showcase to foreign students (such as thematic compliance, durability, accessibility, availability of linguistic and cultural information, interesting story) was suggested. Two basic ways to use a feature film were described. Three stages of work with a feature film during studying Ukrainian as a foreign language were analyzed in details. Also, types of work with foreign students at each of these stages were proposed.

Keywords: competence, communicative competence, competency, linguistic and cultural competence, feature film, cultural background, linguistic and cultural connotations.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ФИЛЬМА ВО ВРЕМЯ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

В статье раскрыта сущность понятия «лингвокультурная компетенция», а также исследованы особенности применения художественного фильма как одного из средств формирования украинской лингвокультурной компетенции у студентов-иностранцев, а именно: основные критерии отбора художественных фильмов для демонстрации студентам-иностранцам, пути применения метода просмотра фильма и этапы реализации этого метода во время изучения украинского языка как иностранного.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, компетенция, лингвокультурная компетенция, художественный фильм, культурный фон, лингвокультурные коннотации.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільно-політичних трансформацій і переходу України на курс євроінтеграції, посилення зацікавленості іноземних громадян українським народом вивчення української мови іноземними студентами є надзвичайно важливим і сприяє інтеграції України в європейську систему освіти. Важливим напрямом сучасних наукових досліджень в Україні є вивчення специфіки викладання української мови як іноземної, що, крім засвоєння мовних знань, передбачає виховання в іноземних студентів позитивного ставлення до української мови, культури, українського народу, української держави. Залучення студентів до діалогу культур, знайомство з досягненнями української культури в розвитку загальнолюдської культури є необхідними для формування активної соціокультурної особистості студентів-іноземців, адже вивчення української мови без урахування загальноприйнятих в українському лінгвосоціумі культурних норм і цінностей призводить до засвоєння неповноцінної, викривленої моделі світу, що не задовольняє комунікативних потреб мовця в усіх сферах його життєдіяльності.

Актуальність дослідження. У сучасній літературі з питань викладання української мови як іноземної немає достатньої кількості методичних розробок як загалом щодо особливостей формування лінгвокультурної компетенції в студентів-іноземців, так і зокрема щодо засобів та методів здійснення цього процесу. Тому актуальність досліджуваної теми зумовлена важливістю обґрунтування необхідності формування лінгвокультурної компетенції студентів під час вивчення української мови як іноземної засобами художнього фільму.

Зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Лінгвокультурна освітня парадигма пов'язана насамперед із загальнонауковим спрямуванням теорії та практики викладання української мови на врахування національно-культурного компоненту значення мовних одиниць, які є засобом вираження національної самосвідомості українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему взаємозв'язку мови, культури, етносу почали досліджувати на початку XIX ст. німецькі вчені – брати Грімми, ідеї яких знайшли свій розвиток у 60-70 рр. XIX ст. Сучасні українські дослідники спрямували увагу на вивчення проблем етнології тексту, виникнення, функціонування, розвитку мовного символу, зокрема Л.Мацько [8], В. Кононенко [7], В. Жайворонко [5] та інші. До проблем української лінгвометодики зверталися у своїх працях В. Дороз [3], Т. Дружченко [4], А. Соломаха [9] та інші. Також напрацьовано низку досліджень із методики застосування кіно-, теле- та відеофільмів у основному в процесі вивчення іноземних мов: англійської, німецької тощо (І. Буханець [2], І. Щербаківа [10], Е. Щукін [11] та ін.).